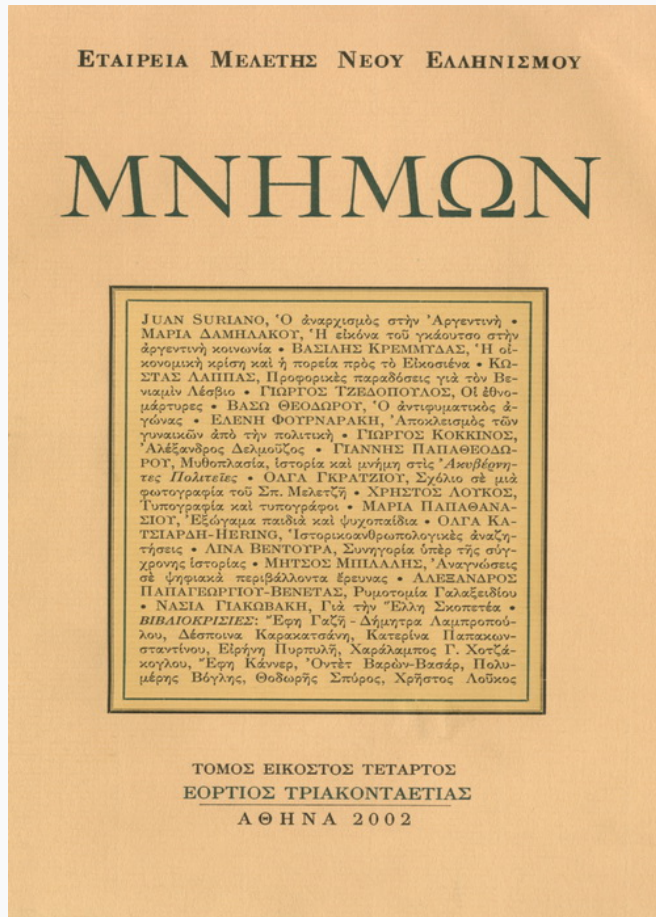

Μνήμων

Τόμ. 24, Αρ. 2 (2002)

David Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press 1998 / Roy Rozenzweig, David Thelen, *The Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press 1998

ΕΦΗ ΓΑΖΗ, ΔΗΜΗΤΡΑ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.750](https://doi.org/10.12681/mnimon.750)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΑΖΗ Ε., & ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Δ. (2002). David Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press 1998 / Roy Rozenzweig, David Thelen, *The Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press 1998. *Μνήμων*, 24(2), 419–426. <https://doi.org/10.12681/mnimon.750>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

David Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press 1998, 338 σ.

Roy Rozenzweig, David Thelen, *The Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press 1998, 291 σ.

Οι τελευταίες τρεις δεκαετίες υπήρξαν καθοριστικές για τις θεωρητικές και μεθοδολογικές συζητήσεις στο χώρο των ιστορικών σπουδών καθώς ανέδειξαν τις συνιστώσες και τις ιδιομορφίες μιας ολοένα και μεγαλύτερης διαδικασίας αναστοχασμού. Η σύνθετη αυτή διαδικασία οργανώθηκε εν πολλοίς γύρω από δύο άξονες: ο πρώτος αφορά τον χαρακτήρα και τις επιστημολογικές προϋποθέσεις και παραδοχές της επιστήμης της ιστορίας, λαμβάνοντας υπόψη βέβαια τις πολλαπλές συνδηλώσεις του όρου στο χρονολογικό του ανάπτυγμα. Ο δεύτερος ορίζεται γύρω από τα ζητήματα συγκρότησης της ιστορικής γνώσης και μνήμης σε κοινωνικά περιβάλλοντα και συλλογικότητες με όρους που υπερβαίνουν αυτούς της «επαγγελματικής» ιστορίας και της στενά οριζόμενης ιστορικής εκπαίδευσης.

Αυτοί οι δύο άξονες δεν πρέπει να προσλαμβάνονται μέσα σε συνθήκες αμοιβαίου αποκλεισμού αλλά, αντιθέτως, αμοιβαίας ώσωσης, καθώς οι σχετικές συζητήσεις ανέδειξαν τις μεταξύ τους πυκνές και σύνθετες σχέσεις. Οι αντιλήψεις για την ιστορία που αναδεικνύονται σε διάφορα πεδία της σύγχρονης κουλτούρας και της καθημερινής ζωής, οι χρήσεις του παρελθόντος, η μνήμη και η λησμονιά, οι επιβιώσεις, οι αναβιώσεις και οι θάνατοι της παράδοσης συγκροτούν ένα εκτεταμένο και πλούσιο πεδίο προβληματικής, στο οποίο συναντώνται οι επαγγελματίες ιστορικοί με ερευνητές και μελετητές από πλήθος άλλων χώρων όπως οι πολιτισμικές σπουδές, η μουσειολογία, οι σπουδές της εικονικής και ψηφιακής αναπαράστασης, η ανθρωπολο-

γία της μνήμης. Τα δύο βιβλία που συζητούνται εδώ προβάλλουν από διαφορετικές οπτικές την ανάγκη μελέτης των ποικίλων τρόπων παραγωγής ιστορικής γνώσης μέσα στις σύγχρονες κοινωνίες. Συγχρόνως, αποτελούν κίνητρο για τον προβληματισμό σχετικά με τους προσανατολισμούς του ιστορικού επαγγέλματος, τόσο ως προς τα θεματικά ενδιαφέροντα όσο και ως προς τη σχέση με άλλες μορφές ενασχόλησης με το παρελθόν.

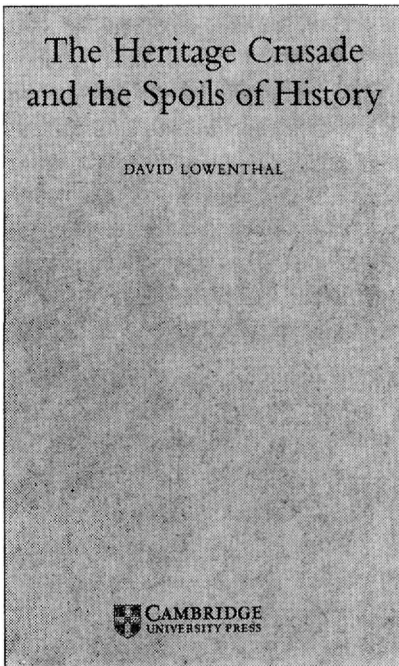
Ο David Lowenthal παρενέβη ενεργά στη σχετική συζήτηση περίπου δεκαπέντε χρόνια πριν με το βιβλίο του *The Past is a Foreign Country* (1985). Τώρα επανέρχεται με μια δεύτερη εξέσου μεγάλη και πλούσια μελέτη που εστιάζει στο θέμα της «κληρονομιάς» (heritage). Στόχος του βιβλίου είναι, κατά τον συγγραφέα, η ανάλυση τριών αλληλεξαρτώμενων ζητημάτων: α. για ποιούς λόγους οι κληρονομίες έχουν αναδειχθεί σε ιδιαίτερα δημοφιλείς πεδίο συλλογικού προσδιορισμού, ώστε καθίσταται πλέον δυνατή η ανάπτυξη μιας ολόκληρης «βιομηχανίας» παραγωγής σχετικού μνημονικού υλικού, β. ποιές είναι οι σχέσεις ανάμεσα στην ιστορία *per se* και στην ενασχόληση με τις κληρονομίες και γ. πώς η διαρκώς αυξανόμενη ένταση του ενδιαφέροντος για τις κληρονομίες υπογραμμίζει, σε τελευταία ανάλυση, διαφορές μεταξύ συλλογικοτήτων, συμβάλλοντας έτσι στη συγκρότηση ενός υποστρώματος αντιπαράθεσης και εμμονής στην ιδιαιτερότητα. Δύο είναι, κατά τη γνώμη μας, οι κομβικές έννοιες που προσδιορίζουν την ποιότητα και τον τόνο της ανάλυσης στο βιβλίο: η προσέγγιση της κληρονομιάς ως στρατηγικής

«οικειοποίησης του παρελθόντος» (σ. xv της εισαγωγής) και η πρόσληψή της τόσο ως δημιουργικής διαδικασίας όσο και ως «πράξης πίστης» (σ. xvii της εισαγωγής).

«Ποτέ πριν τόσοι πολλοί δεν είχαν ασχοληθεί με τόσα πολλά και διαφορετικά παρελθόντα» επισημαίνει ο συγγραφέας (σ. 3). Στην κατανόηση αυτού του ζητήματος είναι αφιερωμένα τα πρώτα τέσσερα κεφάλαια του έργου. Για τον συγγραφέα, η έννοια της κληρονομιάς δεν αποτελεί σε καμιά περίπτωση τον μοναδικό κρίκο σύνδε-

την τεχνοφοβία αλλά και ευρύτερα τις φόβες του τέλους του αιώνα (π.χ. ολοκληρωτισμός, πυρηνική καταστροφή) που καταλήγουν στις νοσταλγικές αναφορές σε ένα ειδυλλιακό παρελθόν. Η βιομηχανία της κληρονομιάς γίνεται έτσι απότοκος «του τραύματος της απώλειας και της αλλαγής και των φόβων για ένα απειλητικό μέλλον» (σ. 11). Σε δύο εξαιρετικά κεφάλαια για τις διαπλεκόμενες σχέσεις του ιδιωτικού χώρου με τον δημόσιο, ο συγγραφέας συζητά τους τρόπους με τους οποίους η έννοια της κληρονομιάς συνυφίνεται με οικείες εμπειρίες της καθημερινότητας και του οικογενειακού βίου (κληρονομικότητα, συγγενικές σχέσεις, οικογενειακές ιστορίες κτλ.), γεγονός που την καθιστά εξαιρετικά εύπλαστη και διευκολύνει τη δημόσια κυριαρχία της. Η τελευταία αποτελεί φαινόμενο της συγχρονίας αλλά έχει και σαφείς αναφορές στη συγκρότηση των εθνικών κοινοτήτων οι οποίες προσέδωσαν και τους κύριους αφηγηματικούς τύπους της εκδοχής του παρελθόντος, δηλαδή τον αυτοεγκλωμισμό και τη θυματοποίηση. Παράλληλα με τη διάσταση ιδιωτικού/δημόσιου, ο συγγραφέας επισημαίνει και τις κοινωνικές ιεραρχήσεις που χρωματίζουν ανάλογα την έννοια της κληρονομιάς συζητώντας κυρίως το αγγλοσαξωνικό παράδειγμα, όπου η αριστοκρατική και ελίτ διάσταση της κληρονομιάς ολισθήσε σταδιακά σε εκφράσεις της λαϊκής μνήμης για να καταλήξει σε μια αυξανόμενη βιομηχανία που απευθύνεται σε ένα μαζικό πολιτισμό.

Τα τρία κεντρικά κεφάλαια του βιβλίου εστιάζουν στο ζήτημα των σχέσεων μεταξύ της ιστορίας και της διαδικασίας παραγωγής της κληρονομιάς. Μένοντας κοντά στην προβληματική του προηγούμενου βιβλίου του, ο συγγραφέας συζητά εκ νέου το χαρακτήρα της ιστορικής έρευνας και γνώσης για να υπογραμμίσει τόσο την αποστασιοποίησή του από ακραίες θετικιστικές προσεγγίσεις όσο και την σημασία που αποδίδει στη μελέτη των ιστορικών παραδοχών στο πλαίσιο του κοινωνικού και πο-

σής μας με το παρελθόν, καθώς συνυπάρχει με άλλες διαδικασίες και έννοιες όπως η ιστορία, η παράδοση, η μνήμη, ο μύθος. Η λατρεία όμως της κληρονομιάς στο σύγχρονο κόσμο ερμηνεύεται με βάση ορισμένες νέες συνθήκες: την κυριαρχία των μέσων μαζικής ενημέρωσης που συμβάλλουν στη συγκρότηση νέων «εικονικών» (virtual) παραστάσεων του παρελθόντος, την αύξηση και την πυκνότητα των διασπορικών κοινοτήτων που αναζητούν σημεία αναφοράς και προσδιορισμού στο παρελθόν,

λιτισμικού τους περιβάλλοντος. Αν όμως η ιστορική γνώση είναι κοινωνικοπολιτισμικά συγκροτημένη και άρα υπόλογη σε μεταβαλλόμενες οπτικές γωνίες και αναγνώσεις, σε τι διαφέρει από τις κληρονομίες που ορίζονται ως κατ' εξοχήν προϊόντα της εποχής; Στο σημείο αυτό, η ανάλυση του συγγραφέα αναδεικνύει αμφιθυμίες και αβεβαιότητες. Στο κέντρο της προβληματικής του βρίσκεται, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η έννοια της «οικειοποίησης του παρελθόντος». Επισημαίνει ότι η θέση του για την ιστορία απέχει της θετικιστικής εμμονής στην αντικειμενικότητα αλλά από την άλλη πλευρά υπογραμμίζει ότι οι ηθικές δεσμεύσεις προς την έννοια της αλήθειας και της κριτικής αποτίμησης είναι καθοριστικές για την ιστορική ερμηνεία. Αυτές ακριβώς οι δεσμεύσεις, κατά τον συγγραφέα, αποστασιοποιούν το υποκείμενο από το αντικείμενο της έρευνας και της κατανόησής του και καθιστούν, όπως ο ίδιος επεσήμεινε στο προηγούμενο βιβλίο του, το παρελθόν «μια ξένη χώρα». Στο πλαίσιο αυτής της συλλογιστικής, η έννοια της κληρονομιάς λειτουργεί προς την αντίθετη κατεύθυνση. Όχι μόνο δεν υφίστανται δεσμεύσεις και ηθικές επιταγές αλλά σ' αυτό το πεδίο ανάγνωσης και πρόσληψης του παρελθόντος, προτεραιότητα αποκτά η οικειότητα με το αντικείμενο και βασικός στόχος είναι ακριβώς η παρουσίαση ενός παρελθόντος που περνά από τις γέφυρες του χρόνου και γίνεται καθημερινό, αναγνωρίσιμο, διακριτό, σύγχρονο του ακροατηρίου στο οποίο απευθύνεται. Η βιομηχανία του παρελθόντος, που αποτελούν οι σύγχρονες κληρονομίες (μουσεία, φεστιβάλ, ταινίες, λογοτεχνικά έργα, διαδικτυακοί τόποι κ.ά.), συγκροτεί μια ατέρμονη μνημονική παρέλαση που απευθύνεται στο θυμικό και προσελκύει τις αντιδράσεις του: συγκίνηση, αποδοχή, λατρεία, άρνηση, θυμός.

Για τον σ., μια θεμελιώδης διάκριση υφίσταται μεταξύ της «μνήμης και του εορτασμού» (σ. 159). Πώς ορίζεται; Η μνήμη της ιστορίας είναι αποστασιοποιη-

μένη και άρα κριτική, ενώ η μνήμη της κληρονομιάς είναι μια διαδικασία οικειοποίησης που αποβλέπει στην ταύτιση με το αντικείμενο, στον εξωραϊσμό και την εξιδανίκευσή του.

Ο σκεπτικισμός του σ. για τη σύγχρονη βιομηχανία της μνήμης και την έμφαση στις κληρονομίες ολοκληρώνεται στα τρία τελευταία κεφάλαια. Η διαδικασία του εξωραϊσμού του παρελθόντος βασίζεται κυρίως στην προώθηση ακραίων ιδεολογημάτων όπως η έννοια της ιστορικής συνέχειας, της σταθερότητας στο χρόνο, του αναλλοίωτου των χαρακτηριστικών μιας ομάδας ή μιας συλλογικότητας, του απαραβίαστου του χαρακτήρα και της ιστορικής πορείας της. Κατά συνέπεια, τα πολλά παρελθόντα καταλήγουν να μετατρέπονται σε στεγανούς θύλακες που εγκλείουν τα άτομα και τα κοινωνικά σύνολα στα οποία αναφέρονται δημιουργώντας μικρά σύμπαντα οικειότητας και αίσθησης του συνανήκην. Η ζωντανή μνήμη της σύγχρονης βιομηχανίας του παρελθόντος περιορίζεται έτσι σε μυωπικές οπτικές που αφήνουν ανοιχτό το έδαφος για αντιπαράθεσεις και αντιπαλότητες αντί να παράγουν μια κοινή αίσθηση παγκόσμιας ιστορικής παρακαταθήκης.

Δύο παρατηρήσεις: α. η έννοια της «οικειοποίησης του παρελθόντος» που προτείνει και επεξεργάζεται ο σ. στο έργο του είναι προκλητική και ενδιαφέρουσα. Πρόκειται για μια διεισδυτική αναλυτική κατηγορία που μπορεί να αναδείξει τη δυναμική και τις στρατηγικές ανάπτυξης της σύγχρονης «μνημονικής βιομηχανίας» και να καταστήσει δυνατή την κατανόηση της εμβέλειας και της διάχυσής της, αλλά β. η θεμελιώδης διάκριση που εισηγείται ο σ. μεταξύ «ιστορίας» και «κληρονομιάς» είναι έωλη. Ο σκεπτικισμός του για τις χρήσεις που μπορεί να έχει η βιομηχανία των πολλών παρελθόντων είναι κατανοητός έως ένα βαθμό. Είναι όμως και υπόλογος για την αναλυτική ασυνέπεια που χαρακτηρίζει σε ορισμένα σημεία το βιβλίο καθώς και για τον υπέρποντα ελιτισμό του «επαγγελματία» ιστορικού απέναντι στα προϊόντα μιας

μαζικής ιστορικής κουλτούρας και αγοράς. Οι πρόσφατες μεγάλες συζητήσεις για τις λογοθετικές (discursive) στρατηγικές της ιστοριογραφίας ανέδειξαν όχι μόνο τις θετικιστικές εμμονές (στις οποίες αναφέρεται ο συγγραφέας) αλλά και τις αφηγηματικές και ρητορικές διαστάσεις του ιστορικού λόγου που συνέβαλαν κατά πολύ στην προώθηση ιδεολογημάτων και θυμικών εξάρσεων σε ό,τι αφορά το παρελθόν (στις οποίες δεν αναφέρεται ο συγγραφέας). Οι ίδιες συζητήσεις έδειξαν επίσης τον δημιουργικό χαρακτήρα που χαρακτηρίζει εναλλακτικά και ελάσσονα ιστορικά αφηγήματα σε σχέση με τις κυρίαρχες ιστορικές αντιλήψεις, καθώς και τη δυνατότητα των πρώτων να προβάλλουν και να διεκδικήσουν παρελθόντα που αποσιώπησαν ή παραχάραξαν οι δεύτερες. Το πρόβλημα επομένως τίθεται με άλλους όρους. Δεν αρκεί η διάκριση ανάμεσα σε μια Ιστορία με κεφαλαίο και σε μια διαδικασία παραγωγής παρελθόντος (όπως οι κληρονομίες του συγγραφέα) με π μικρό. Μια προσέγγιση που εστιάζει στις κοινωνικοπολιτικές και πολιτισμικές παραμέτρους των διαφορετικών διαδικασιών παραγωγής της ιστορίας (history-making processes) χωρίς εσωτερικές ιεραρχήσεις είναι πολύ περισσότερο εύελικτη και μπορεί να αποδειχθεί περισσότερο λειτουργική και αποτελεσματική στο επίπεδο της κατανόησης και της ερμηνείας.

Ο David Lowenthal μας έδωσε ένα βιβλίο πλούσιο σε πραγματολογικό και πληροφοριακό υλικό που εισηγείται μια ενδιαφέρουσα και χρήσιμη στρατηγική ανάλυσης του ζητήματος που τον απασχόλησε. Οι ιεραρχήσεις της προσέγγισής του όμως οδηγούν τον ίδιο στη δαιμονοποίηση ενός θεματικού πεδίου που απαιτεί μεγαλύτερη νηφαλιότητα και διάθεση κατανόησης.

Το βιβλίο των Roy Rozenzweig και David Thelen έχει ως αντικείμενο τις λαϊκές χρήσεις του παρελθόντος στην καθημερινή ζωή των Αμερικανών. Στον τίτλο

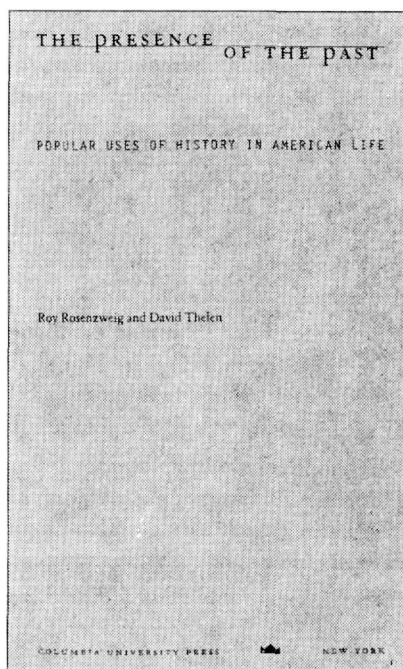
αποτυπώνονται και οι κατευθυντήριες ιδέες των συγγραφέων: η πεποίθηση για την πανταχού παρουσία του παρελθόντος στο παρόν, το ενδιαφέρον για τις χρήσεις της ιστορίας από το ευρύτερο κοινό πέραν των επαγγελματιών ιστορικών, η διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους η προσέγγιση, η κατανόηση και η χρήση του παρελθόντος συνδέονται με τις ανάγκες και τα ερωτήματα του παρόντος.

Περίπου 1.500 τηλεφωνικές συνεντεύξεις σε τυχαία δείγμα Αμερικανών, από τις οποίες οι 645 έγιναν με Αφροαμερικανούς, Μεξικανοαμερικανούς και Ιθαγενείς Αμερικανούς, συγκρότησαν το υλικό πάνω στο οποίο βασίστηκε μια αρκετά φιλόδοξη έρευνα. Οι στόχοι των συγγραφέων ήταν να αναδείξουν τομές και διαπλοκές μεταξύ του παρόντος και του παρελθόντος, οι οποίες παραμένουν αχαρτογράφητες, αλλά και να διερευνήσουν τους τρόπους με τους οποίους οι επαγγελματίες ιστορικοί συνδέονται με ευρύτερα ακροατήρια. Αφετηρία των ερωτημάτων αυτών ήταν ο προβληματισμός σχετικά με την άγνοια των ιστορικών όσον αφορά το πώς οι άνθρωποι κατανοούν και χρησιμοποιούν το παρελθόν, καθώς και η επιθυμία να ανευρεθούν εναλλακτικοί τρόποι ιστορικής παραγωγής που θα κατέρριπταν τα όρια ανάμεσα στους επαγγελματίες της ιστορίας και στους υπόλοιπους ανθρώπους που ασχολούνται με αυτή. Επομένως, αυτό που προέβαλε ως αντικείμενο μελέτης ήταν η «λαϊκή ιστορική δημιουργία» (popular history-making), ένας όρος που οι συγγραφείς χρησιμοποιούν για να εστιάσουν στον ενεργό ρόλο των υποκειμένων ως προς τη χρήση και την κατανόηση του παρελθόντος. Η συγκεκριμένη οπτική κινείται προς δύο κατευθύνσεις: αφενός, αντιπαρατίθεται στις συντηρητικές ακαδημαϊκές θέσεις, σύμφωνα με τις οποίες το κοινό διακρίνεται από ιστορική άγνοια και πάσχει από ιστορική αμνησία· αφετέρου, έχοντας συναίσθηση της γοητείας που ασκεί στο κοινό το παρελθόν, επιχειρεί να την μετατρέψει σε πεδίο της ιστορικής έρευνας.

Η γοητεία του παρελθόντος γίνεται φανερή σε ποικίλες μορφές της «λαϊκής ιστορικής δημιουργίας», δηλαδή σε δραστηριότητες έρευνας, συλλογής, διατήρησης στοιχείων του παρελθόντος (λ.χ. φωτογραφικά άλμπουμ, συλλογές, συγκρότηση οικογενειακών δέντρων, προφορικές μαρτυρίες συγγενών που ήταν αυτόπτες μάρτυρες σε γεγονότα του παρελθόντος), μέσα από τις οποίες οι άνθρωποι δημιουργούν τα δικά τους ιστορικά αφηγήματα. Αναλύοντας αυτές τις δραστηριότητες, οι συγγραφείς συμπεραίνουν ότι τα υποκείμενά τους αποδίδουν μεγαλύτερη σημασία στο οικογενειακό και το προσωπικό παρελθόν, ενώ η συμμετοχή στις δραστηριότητες αυτές κατά κανόνα δεν συνδέεται με συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες ή υπόβαθρα. Παράγοντες όπως η εκπαίδευση ή το φύλο ασκούν μια σχετική επίδραση στις μορφές συμμετοχής σε ιστορικές δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα στη διερεύνηση του οικογενειακού παρελθόντος, η οποία αποδεικνύεται πιο σημαντική για τις γυναίκες. Ανεξάρτητα από τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, οι συγγραφείς εντοπίζουν το γενικό ενθουσιασμό των ανθρώπων για τις «απροσχεδίαστες συναντήσεις με το παρελθόν» και τη σχεδόν καθολική ισχύ του αισθήματος της οικειότητας μαζί του: «Οι Αμερικανοί νιώθουν σα στο σπίτι τους με το παρελθόν. [...] Συναντώντας το παρελθόν, εξετάζοντάς το, ερμηνεύοντάς το, βιώνοντας και αναβιώνοντάς το, οι άνθρωποι εδραιώνουν τους εαυτούς τους στις οικογενειακές τους και τις οικογένειές τους στον κόσμο όπου ζουν.» (σ. 36).

Ποιό είναι όμως το νόημα αυτής της οικειότητας με το παρελθόν; Είναι η δυνατότητα που δίνει στους ανθρώπους να ερμηνεύουν και να αναθεωρούν τις εμπειρίες τους, ώστε να καταφέρνουν να οικοδομούν και να διατηρούν σχέσεις, να αναζητούν και να ανακαλύπτουν την ταυτότητά τους, να δημιουργούν και να μεταβιβάζουν κληρονομίες της δικής τους επιλογής. Εδώ το «παρελθόν» νοείται διαφορετικά από την «ιστορία». Ενώ, δηλαδή, η ιστο-

ρία γίνεται κατανοητή ως ένα σύνολο γεγονότων, το παρελθόν γίνεται κατανοητό ως ο αποθηκευτικός χώρος εμπειριών. Η εμπειρία και όχι το γεγονός είναι που δίνει τη δυνατότητα ενεργητικής χρήσης του παρελθόντος, καθώς αφήνει ανοιχτές δύο δυνατότητες: την αλλαγή αυτού που βίωσαν τα άτομα και την αλλαγή των ίδιων των ατόμων λόγω του βιώματος. Η ανακάλυψη, η αναγνώριση, η κοινοποίηση και η αναβίωση της εμπειρίας γίνονται μέσα για

τη χρήση του παρελθόντος, η οποία στοχεύει είτε στην οικοδόμηση σχέσεων είτε στη διαμόρφωση ταυτοτήτων είτε στους τρόπους με τους οποίους οι σημερινοί θα μείνουν στις αναμνήσεις των αυριανών γενιών.

Δύο είναι οι πιο συνηθισμένες χρήσεις των εμπειριών: αντιμετωπίζονται είτε ως γεγονότα βιωμένα με ισχυρή αμεσότητα είτε ως απόθεμα για επανερμηνείες ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες του παρόντος. Η δεύτερη χρήση είναι αυτή που δίνει

τη δυνατότητα για διάρθρωση των μεμολογμένων εμπειριών γύρω από ένα συγκεκριμένο αφήγημα. Αυτό έχει συνήθως ως αφετηρία τη σύγκριση ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, μέσα από την οποία διαπιστώνεται η αλλαγή και αναγνωρίζεται η συνέχεια. Ένα τέτοιο αφήγημα δεν αποτελεί μια τελεσίδικη ιστορία αλλά μάλλον μια κατεύθυνση προς την οποία κινούνται τα πράγματα. Γι' αυτό και η ακολουθία των παρελθουσών εμπειριών μπορεί να ανακατασκευαστεί ανάλογα με τις τρέχουσες ανάγκες. Το στοιχείο που συνέχει αυτά τα αφηγήματα και τη δυνατότητα ανακατασκευής τους είναι η ανάληψη από τα άτομα της ευθύνης για το παρελθόν και για το μέλλον, η οποία εμφανίζεται σε σημεία καμπής της προσωπικής τους ζωής. Η ανάληψη αυτής της ευθύνης σημαίνει τόσο ανεξαρτησία, από την πλευρά των ατόμων, στη χρήση του παρελθόντος όσο και συναίσθηση ότι μπορούν να δράσουν ως ενεργά υποκείμενα που επιθυμούν και έχουν την ικανότητα να αλλάζουν τα πράγματα.

Ένα από τα περισσότερο ενδιαφέροντα σημεία του βιβλίου είναι εκείνο στο οποίο αναζητούνται οι γέφυρες που συνδέουν τα προσωπικά παρελθόντα με τα ευρύτερα ιστορικά πλαίσια (5ο κεφάλαιο). Αναδύεται εδώ ως βασικό συμπέρασμα η απουσία συσχετίσεων με συλλογικά πλαίσια αναφοράς (κοινότητα, τάξη, έθνος) και η παράλληλη εξατομίκευση-ιδιωτικοποίηση του δημόσιου παρελθόντος. Η όποια χρήση συλλογικών παρελθόντων εμφανίζεται κατά τρόπο «καταλοιπικό» (residual, ένας όρος δανεισμένος από τον Ρέιμοντ Γουίλιαμς), δηλαδή με τη μορφή σπαραγμάτων που διατηρούνται θολά στις σύγχρονες αναφορές. Από την άλλη πλευρά, η εξατομίκευση-ιδιωτικοποίηση του δημόσιου παρελθόντος είναι εκείνο το φαινόμενο κατά το οποίο εθνικής εμβέλειας γεγονότα τοποθετούνται στο στενότερο πλαίσιο των οικογενειακών ιστοριών, εθνικές προσωπικότητες μετατρέπονται σε οικείες φιγούρες, εθνικά γεγονότα αποσυνδέονται από ευρύτερα αφηγηματικά πλαίσια, ενώ συγχρόνως από τέ-

τοια γεγονότα εξάγονται προσωπικά και όχι πολιτικά συμπεράσματα. Οι διαπιστώσεις αυτές, που αφορούν τους λευκούς Αμερικανούς, συνδέονται με το στοχασμό πάνω στην εξασθένηση του εθνικού ιστορικού αφηγήματος, η οποία ξεκινά από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, ενώ στη συγκυρία της συγκεκριμένης έρευνας (τέλη της δεκαετίας του 1990) μπορεί να διαπιστωθεί στα αφηγήματα παρακιμής που διατυπώνουν οι λευκοί Αμερικανοί, είτε αυτά αφορούν τον πόλεμο του Βιετνάμ, τη δολοφονία του Κένεντι ή την αύξηση της εγκληματικότητας και τη χαλάρωση των δομών πειθαρχίας.

Διαφορετικά είναι τα πορίσματα από τη μελέτη των απαντήσεων των Μεξικανών Αμερικανών. Στις ιστορίες που αφηγούνται, οι αναφορές στην οικογένεια αλληλοδιαπλέκονται με ευρύτερα αφηγήματα της προόδου και της παρακιμής. Η οικογένεια αποτελεί το μέσο πλοήγησης ανάμεσα στην προσωπική και την ομαδική ταυτότητα, ενώ τα αφηγήματα προόδου και παρακιμής σχετίζονται με τη διαδικασία αφομοίωσης στην αμερικανική κοινωνία. Εν τέλει, το συλλογικό παρελθόν για το οποίο μιλά αυτή η ομάδα δεν είναι παρά η ιστορία της μετανάστευσης.

Δύο άλλες ιδιαίτερες ομάδες, οι Αφροαμερικανοί και οι Ιθαγενείς Αμερικανοί, μας αφήνουν να παρακολουθήσουμε την πικρή εκδοχή της αμερικανικής εθνικής ιστορίας. Και αυτές οι ομάδες χρησιμοποιούν το παρελθόν για να συσφίξουν τους δεσμούς τους με την οικογένεια και την κοινότητα, όμως ταυτόχρονα επιδεικνύουν ρητές και πλούσιες αναφορές σε ευρύτερα ιστορικά και συλλογικά πλαίσια. «Δεν βλέπουν τους εαυτούς τους μόνον ως κοινωνούς ενός συλλογικού παρελθόντος, αλλά ορισμένες φορές χρησιμοποιούν αυτό το συλλογικό παρελθόν για να δομήσουν ένα είδος αφηγημάτων προόδου [...] που δύσκολα εντοπίζει κανείς στους λευκούς Αμερικανούς. Και κατά κάποιον τρόπο οι ιθαγενείς και οι μαύροι Αμερικανοί συνδέουν τα αφηγήματά τους πιο κατηγορηματικά με την αμερικανική

νική εθνική ιστορία [...] ακόμη κι αν διαφωθούν έντονα με τα παραδοσιακά της σχήματα.» (σ. 149). Και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει η συγκρότηση αφηγημάτων αντίπαλων προς το κυρίαρχο εθνικό. Όμως, ενώ οι Αφροαμερικανοί μιλούν για αποκλεισμό και απαιτούν την ένταξή τους στο βασικό εθνικό αφήγημα, οι Ιθαγενείς Αμερικανοί αναφέρονται στην παραποίηση της ιστορίας, απορρίπτουν το παραδοσιακό αφήγημα και αυτοπροσδιορίζονται ως διαφορετικό έθνος με ιστορία που ακολούθησε μια δραματικά διαφορετική τροχιά.

Μολονότι ο Roy Rosenzweig και ο David Thelen δείχνουν να αξιολογούν διαφορετικά την έρευνά τους —γράφοντας δύο ξεχωριστά κεφάλαια όπου εκθέτουν τα συμπεράσματά τους—, επιμένουν εξίσου στην ανάδειξη ενός βασικού προτάγματος για το είδος της ιστορικής πρακτικής που προτείνουν: του χαρακτήρα της ιστορίας ως ενεργητικού και συμμετοχικού εγχειρήματος. «Χρειαζόμαστε μια ιστορική πρακτική που θα μπορεί να είναι συγχρόνως πιο τοπική και προσωπική και πιο οικουμενική και κοσμοπολιτική, περισσότερο διαμορφωμένη από τις λαϊκές έγνοιες και περισσότερο εμπλουτισμένη από θεωρήσεις βασισμένες στη συστηματική και λεπτομερή μελέτη του παρελθόντος. [...] Αυτή η ιστορική πρακτική πρέπει να συνδέει το παρελθόν και το παρόν σε μια ενεργητική και συνεχόμενη συζήτηση», σημειώνει ο Rosenzweig (σ. 188). Ενώ ο Thelen διατυπώνει το ζητούμενο μιας συμμετοχικής ιστορικής κουλτούρας, οι κοινωνικοί της οποίας θα εξερευνούσαν τις πηγές της αλλαγής και της συνέχειας, μιας ιστορικής κουλτούρας με πολλά επίπεδα, χρήσεις, σημεία πρόσβασης, αναγνωρίσεις, που θα αναγνώριζε τις ομοιότητες και θα σεβόταν τις διαφορές (σ. 201-202).

Όμως, μολονότι τα ερωτήματα, οι προσανατολισμοί και οι διακηρυγμένοι στόχοι των συγγραφέων αποτυπώνουν έναν ουσιαστικό προβληματισμό για τους τρόπους με τους οποίους η ιστορία δρα μέσα στην καθημερινή ζωή του παρόντος και για τους

προσανατολισμούς της ιστορικής πρακτικής, το αποτέλεσμα δεν είναι το προσδοκώμενο. Εντοπίζουμε μια επιφανειακή ανάλυση των εννοιών και των τρόπων με τους οποίους οι άνθρωποι πραγματεύονται το παρελθόν και τη σχέση τους μαζί του. Για παράδειγμα, η υιοθέτηση κυρίαρχων αφηγημάτων, για το πώς το ατομικό παρελθόν εντάσσεται σε ευρύτερα ιστορικά πλαίσια, γίνεται αποδεκτή ως ένδειξη της ζωντανής σχέσης με την ιστορία χωρίς να αποδομείται στα στοιχεία που την καθιστούν δυνατή, χωρίς να εντοπίζονται τα σημεία στα οποία η «λαϊκή» χρήση του παρελθόντος τέμνεται με τις εκδοχές των ελίτ. (Το παράδειγμα των συνηθισμένων αναφορών στο οικογενειακό παρελθόν είναι χαρακτηριστικό, ιδιαίτερα σε μια χώρα όπως οι ΗΠΑ, όπου το οικογενειακό μοντέλο αποτελεί συστατικό μέρος του «αμερικανικού ονείρου».) Ενδεχομένως, η αδύναμη κριτική ανάλυση σχετίζεται με το είδος της έρευνας που εφαρμόστηκε (τηλεφωνικές συνομιλίες πάνω σε τυποποιημένα ερωτηματολόγια, στο πρότυπο των κοινωνιολογικών ερευνών, και όχι ανοιχτές προφορικές συνεντεύξεις σύμφωνα με μια μεθοδολογία ένταξης του λόγου των ομιλητών σε ευρύτερα πλαίσια ανάλυσης). Εντοπίζεται, επιπλέον, στην αδιάκριτη ταύτιση των εννοιών της «ιστορίας», της «παράδοσης» και του «παρελθόντος». Η ελλιπής κριτική μελέτη των αφηγημάτων για το παρελθόν και η απουσία θεωρητικού αναστοχασμού πάνω στη χρήση και τη λειτουργία των εννοιών υπονομεύουν τα φιλόδοξα αιτήματα της έρευνας. Ωστόσο, τα αιτήματα αυτά (διερεύνηση των ποικίλων διαύλων και θέσεων διαμέσου των οποίων οι άνθρωποι πραγματεύονται το παρελθόν και τις ιστορικές έννοιες, διάλογος των «επαγγελματιών» ιστορικών με το κοινό κ.λπ.) υποδεικνύουν τις δυνατότητες διεύρυνσης των οριζώντων της ιστορικής έρευνας στα πεδία της σύγχρονης κουλτούρας και στους τρόπους με τους οποίους το παρελθόν ζει, ξαναζεί και, σε τελική ανάλυση, δημιουργείται μέσα σε αυτή.

Συμπερασματικά, πρόκειται για δύο βιβλία που, παρά τις ανισότητές τους, συνιστούν τολμηρές και φιλόδοξες απόπειρες διερεύνησης ενός κοινωνικού και πολιτισμικού φαινομένου παγκόσμιας εμβέλειας. Οι

προβληματισμοί και οι θέσεις που διατυπώνουν ενισχύουν την ανάγκη εντατικοποίησης και διεύρυνσης της έρευνας ενός χώρου που αναφέρεται σε μείζονα συγκροτητικά στοιχεία των σύγχρονων κοινωνιών.

ΕΦΗ ΓΑΖΗ – ΔΗΜΗΤΡΑ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ

Les Études Sociales, τχ. 131-132 —1ο και 2ο εξάμηνο 2000— «Les monographies de familles de l'École de Le Play (1855-1930)»

Les Études Sociales, τχ. 133 —1ο εξάμηνο 2001— «Monographies et éducation»

Τα δύο τελευταία τεύχη του γαλλικού περιοδικού *Les Études Sociales* που ιδρύθηκε το 1935 μετά από τη συνένωση των δύο οργάνων του κινήματος Le Play, «La Réforme Sociale» και «La Science Sociale», είναι αφιερωμένα στη χρήση της μονογραφίας ως εργαλείου έρευνας στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Το περιοδικό αυτό εκδίδεται από την Εταιρεία κοινωνικής οικονομίας και επιστήμης, η οποία ιδρύθηκε το 1856 από τον Le Play και ενδιαφέρεται να παρουσιάζει αναλύσεις κοινωνικών και πολιτικών σχηματισμών από ιστορική και κοινωνιολογική σκοπιά με ερευνητικά εργαλεία τη μονογραφία και την παρατήρηση. Πιο συγκεκριμένα το τεύχος 131-132 —1ο και 2ο εξάμηνο 2000— επικεντρώνεται στις μονογραφίες οικογενειών, ένα ερευνητικό αντικείμενο που αποτελεί την ιδιαιτερότητα της Σχολής Le Play, στοιχείο που συνδέεται με έναν ακόμη στόχο του περιοδικού: τη συμβολή στην ιστορία του κινήματος Le Play και την ανάδειξη του ρόλου του τόσο στο χώρο των κοινωνικών επιστημών όσο και σε τομείς πρακτικού ενδιαφέροντος. Το τεύχος 133 —1ο εξάμηνο 2001— μελετά τη χρήση της μονογραφίας στην εκπαιδευτική έρευνα. Οι συγγραφείς των άρθρων των δύο περιοδικών ανήκουν στο ρεύμα της ιστορικής κοινωνιολογίας και οι περισσότεροι συνδέονται με το κίνημα της θεσμικής ανάλυσης.

Στην εισαγωγή του πρώτου τεύχους γίνεται μια ενδιαφέρουσα διερεύνηση της έννοιας, του περιεχομένου και της χρήσης της μονογραφίας σε διάφορα πεδία κατά τη διάρκεια του 19ου και 20ού αι. Όρος δανεισμένος από τη φυσική ιστορία και την ιατρική, η λέξη «μονογραφία» εμφανίζεται τον 19ο αι. ως συνώνυμο της λεπτομερούς επιστημονικής μελέτης η οποία αναφέρεται σε ένα πολύ συγκεκριμένο θέμα. Η λογοτεχνία υιοθετεί σε πρώτη φάση τον όρο: οι Stendhal και Balzac τον χρησιμοποιούν για να χαρακτηρίσουν τη μελέτη των ηθών, ο πρώτος στο *De l'amour* (1822), ο δεύτερος στο *Monographie de la vertu* (1824). Σταδιακά οι κοινωνικές επιστήμες υιοθετούν τη μέθοδο της μονογραφίας, την οποία, ωστόσο, για μεγάλο χρονικό διάστημα αντιμετώπιζαν περισσότερο ως συμπληρωματικό ερευνητικό υλικό και λιγότερο ως αυτούσια πηγή μελέτης. Στη συνέχεια, όμως, η μονογραφία αναδεικνύεται σε σημαντικό παράγοντα διεύρυνσης των επιστημών του ανθρώπου. Βασισμένη στην αρχή της άμεσης παρατήρησης, προσανατολισμένη σε μια συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα μικρής κλίμακας και περιορισμένης εμβέλειας, αποκτά συγκεκριμένη μορφή μέσω ερευνών που πραγματοποιούνται *in situ*, ενώ παράλληλα συνοδεύεται από μια σχηματοποίηση των συμπερασμάτων διευκολύνον-